

Bernstein és a „kódok”

Igen nagy hatásúnak bizonyult egy oktatási problémákkal foglalkozó angol szociológus, Basil Bernstein munkássága, különösen az Egyesült Királyságban. Bernsteint a szocializáció folyamata érdekli, vagyis az, hogy miképpen sajátít el egy gyermek egy meghatározott kulturális identitást, és hogyan reagál erre az identitásra. Közelebbről a nyelv szerepe foglalkoztatja a szocializációban. Bernstein munkásságát és elméleteit széles körben vitatják, félre is értik és el is felejtik, úgyhogy nem mindig könnyű megmondani, hogy valóban azt mondja-e, amit – mint mondják – mond. Ő maga sem mindig könnyíti meg a dolgot, mert írásai gyakran homályosak, néha pedig többértelműek. Néhány észak-amerikai különösen kritikus Bernsteinnel szemben, ahogy majd látni fogjuk, de az Atlanti-óceán innenső partján is bírálják.

Bernstein nézeteit a nyelv és a kultúra kapcsolatáról erősen befolyásolták Whorf írásai (lásd 9. fejezet). Nemegyszer rámutat, hogy Whorf hívta fel a figyelmét arra, hogy a kultúra szelektíven hat a grammatika rendszerére, és e rendszer szemantikai és így kognitív jelentőségére is. Whorf tárta fel előtte azt, amit a nyelvileg szabályozott kommunikáció mélystruktúrájának nevez. Bernstein szerint a nyelv is hat a kultúrára és a kultúra is a nyelvre, de a második hatás láthatólag erősebb az elsőnél. Egy adott nyelvi környezetben felnövő gyermek ennek a környezetnek és kultúrájának a nyelvét tanulja meg, majd ezt a tudást átadja a következő nemzedéknek. Bernstein úgy véli, hogy közvetlen és kölcsönös kapcsolat van egy adott társadalmi struktúra létrejötte és fenntartása, valamint aközött, ahogyan az emberek a nyelvet használják ebben a társadalmi struktúrában. Ráadásul ez a kapcsolat állandó, mivel ezt örökítik nemzedékről nemzedékre. Egy adott társadalmi struktúra adott nyelvi viselkedéshez vezet, és ez a viselkedés reprodukálja az eredeti társadalmi struktúrát. Vagyis van egy körforgás, amelyben bizonyos társadalmi rendszerek létrehozhatnak bizonyos nyelvi rendszereket, amelyek viszont reprodukálják a társadalmi rendszert és így tovább.

Az egyének a maguk társadalmi szerepét szintén a kommunikáció folyamatában sajátítják el. Ez a folyamat társadalmi csoportonként változik, és mivel mindegyik

csoportban más, a létező szerepkülönbségek fennmaradnak a társadalomban. Bernstein ezért azok az eltérő nyelvek érdeklik, amelyeket a különböző társadalmi csoportok használnak. Azt állítja, hogy a társadalomban két teljesen eltérő nyelvi változatot használnak. Az egyiket *kidolgozott kódnak* (eredetileg *formális kód*), a másikat *korlátozott kódnak* (eredetileg *közösségi kód*) nevezi. Ezeknek a kódoknak szerinte nagyon eltérő tulajdonságaik vannak. A kidolgozott kód például pontos grammatikai rendet és szintaxist alkalmaz a mondandó megszervezésére; összetett mondatokat használ sokféle mellé- és alárendeléssel, időbeli és logikai természetű prepozíciókat, gyakran alkalmazza az *én* névmást, sokféle gondosan megválogatott mellénevet és határozót használ, lehetőséget teremt a mondottak minősítésére, és – Bernstein (1961, 169. p.) szerint – „olyan nyelvhasználat, amely rámutat a tapasztalat megszervezésére szolgáló bonyolult fogalmi hierarchia belső lehetőségeire”. Ezzel szemben a korlátozott kód rövid, grammatikailag egyszerű és gyakran befejezetlen, szintaktikailag szegényes mondatokat használ; néhány kötőszót alkalmaz egyszerűen és ismétlődően, kevés benne az alárendelés, hajlamos az információ zavaros bemutatására, mereven és korlátozottan használja a melléneveket és a határozókat, gyakran alkalmaz személytelen névmást alanyként, összekeveri az okokat és a következményeket, és gyakran él az „együttérző cirkularitás”, például „*Nem igaz? Ugye?*” eszközével, gyakran használ szólásokat, és „az implicit jelentés nyelvét”.

Bernstein szerint a korlátozott kódot egy nyelv minden beszélője elsajátítja, mert bizonyos alkalmakkor mindenki ezt használja – ez az ismerősök közötti intimitás nyelve. A kidolgozott kódhoz viszont nem minden társadalmi osztály fér hozzá egyformán, különösen nehéz elsajátítaniuk az alsó munkásosztálybelieknek és gyermekeiknek, akiknek valószínűleg alig van benne gyakorlatuk. Ennek az egyenlőtlen megoszlásnak komoly következményei vannak (Bernstein, 1972b, 172. p.). Mindenekelőtt az, hogy az alsó munkásosztályból származó gyermekek hátrányos helyzetben találják magukat, amikor iskolába kezdenek járni, ahol leginkább a kidolgozott kódot használják.

„Az oktathatóság szempontjából nagyon nagy problémát okoz a korlátozott kód, amely másképp fókuszálja a tapasztalatot – mondja Bernstein –, mivel az iskola diszkontinuitást teremt a maga szimbolikus elrendezései és a gyermekei között. Iskoláink nem ezeknek a gyerekeknek valók, miért is reagálnának rájuk a gyermekek? Ha arra kérjük a gyermeket, hogy a szükséges kontextusok érzékeny megértése nélkül válton át kidolgozott kódra, amely más szerepviszonyokat és jelentérendszereket tételez fel, ez a gyermek számára rémítő és potenciálisan sérülést okozó tapasztalat.”

Bernstein szerint tehát az alsó munkásosztálybeli gyermekek számára súlyos következményekkel jár a beiskolázás, mert a tanítás közege a kidolgozott kód. Amikor az iskolák megpróbálják ezekben a gyermekekben kialakítani a kidolgozott kód kezeléséhez szükséges képességet, valójában kulturális rendszereket próbálnak megváltoztatni, és ennek súlyos társadalmi és pszichológiai következményei vannak az összes érintettre nézve. Az eredmény valószínűleg oktatási csőd.

Bernstein feltételezéseit sokféle vizsgálatban alkalmazták. Tipikus vizsgálat Hendersoné (1972), aki azt kutatta, hogy milyen nyelvet használ száz anya hétéves gyermekével beszélve. Az anyákat két csoportba sorolta, az egyikbe a középosztálybeli (KO), a másikba a munkásosztálybeli (MO) anyák tartoztak. Henderson arról számol be, hogy szemben a munkásosztálybeli anyákkal a középosztálybeli anyák saját elmondásuk szerint előnyben részesítették az elvont definíciókat, inkább kifejtett definíciókat használtak, mint kifejtetleneket, ismeretátadó stratégiákat alkalmaztak a gyermekek kérdéseire válaszolva, a nyelvet erkölcsi elvek átadására és érzelmek jelzésére használták. A munkásosztályból származó gyerekekkel szemben a középosztálybeli gyerekek a nyelv révén elvekre orientáltak, az elvek tárgyakkal és személyekkel való viszonyára, és hozzájutnak az ismeretek elsajátítását közvetítő rendszerhez. Henderson eredményei, úgy tűnik, alátámasztják Bernstein elméletét, hogy ti. a társadalmi osztályok eltérően használják a nyelvet, és ezeket az eltéréseket tovább örökítik nemzedékről nemzedékre. Henderson rámutat (329. p.), hogy milyen következményei vannak eredményeinek az oktatás szempontjából:

„Nyilvánvalónak kell lennie, hogy a KO gyermek nyelvi szocializációja alapvetően releváns azon képessége szempontjából, hogy profitáljon az oktatásból – ahogy azt *ma* definiálják. Alig van különbség az iskola szimbolikus elrendezései és azok között, amelyekre a gyermek a családon keresztül szocializálva lett. Eközben a munkásosztálybeli gyermek esetében hiátus van az iskola szimbolikus és a család szimbolikus elrendezései között. A gyermek kevésbé orientálódik az irányítás és az újítás metanyelveire és az ezeket közvetítő társadalmi kapcsolatok sémáira. Eredményeink szerint könnyen lehet, hogy az iskolai kudarc eredete a kommunikáció és a kontroll rendszerében lelhető fel, minthogy ezek a speciális szubkultúrák realizálódásai és így továbbvívői.”

A lényeges szó itt a *hiátus*: szakadék van aközött, amit az alsó munkásosztálybeli gyerek az iskolába visz, és aközött, ami ott történik. Ráadásul a jelenlegi iskolarendszer nem tölti fel ezt a szakadékot, a gyereknevelési eljárások pedig biztosítják, hogy további nemzedékeken át létezzék.

Későbbi munkáiban Bernstein (1972b, 174–176. p.) inkább azzal foglalkozik, amit *pozícióra orientált*, illetve *személyre orientált* családnak nevez. A pozícióra orientált családokban a nyelvhasználat szorosan kapcsolódik olyan dolgokhoz, mint a szoros fizikai kontaktus a családtagok között, a közös előfeltevések, a kommunikációban pedig inkább az implicit, mint az explicit jelentések. A személyre orientált családokban viszont kevésbé kötődik a nyelvhasználat ezekhez a tényezőkhöz, a kommunikáció explicitebb és kevésbé kontextusfüggő, azaz az értelmezés kevésbé függ a fizikai környezettől. Bernstein szerint a pozícióra orientáltság erős társadalmi identitásérzethez vezet a személyes autonómia rovására, míg a személyre orientáltság erősíti a személyes autonómiát, de a társadalmi identitás kárára. Könnyen észrevehetjük, hogy ez a két orientáció összefügg a korlátozott és a kidolgozott kóddal, mert a pozícióra orientáltság a nyelvhasználatban kisebb komplexitást és kidolgozottságot kíván, mint a személyre orientáltság. A hangsúlyeltolódás Bernsteinnél nyelvvel kapcsolatos állításainak valamelyes hát-

térbe szorulását is jelzi, mivel figyelmét a szocializáció általános vonatkozásaira és ezek oktatási következményeire összpontosítja.

Más kutatók, akiknek egy részére kétségkívül hatottak Bernstein elképzelései, azt vizsgálták, hogy a különböző társadalmi osztályokhoz tartozó beszélők hogyan kezelik nyelviileg a gyerekeiket. Cook (1971) szerint az alsóbb munkásosztálybeli anyák több utasítást adnak kisgyerekeiknek, mint a középosztálybeli anyák, akik inkább rámutatnak, hogy mik a gyermek tettének következményei, kiváltképp az anya érzelmeire nézve, például „Összetörted ezt a bögrét, és most nagyon mérges vagyok.” Az alsó munkásosztálybeli anyák gyakran hivatkoznak személyes tekintélyükre, hogy elérjék, amit akarnak, olyanokat mondanak, mint például „Én vagyok az anyád”, „Azt csinálod, amit mondok”. Más kutatók, például Newson és Newson (1970) azt találták, hogy a munkásosztálybeli anyák tekintélyes figurákra, például rendőrökre hivatkoznak, hogy megfélemlítsék gyerekeiket. Robinson és Rackstraw (1967) szerint a középosztálybeli anyák a munkásosztálybelieknél sokkal inkább igazi magyarázatokkal próbálnak válaszolni gyerekeik „miért”, azaz információkérő kérdéseire, s nem nagyon válaszolnak olyasmikkel, hogy „Mert azt mondom”, „Mert azt csinálják”. Az ilyen magyarázatokban okoknak, következményeknek, analógiáknak stb. kell szerepelniük. Hasonló eredményekről számol be az Egyesült Államokból többek közt Hess és Shipman (1965). Vizsgálatukban középosztálybeli és alsó munkásosztálybeli anyáknak azt a feladatot adták, hogy segítsenek négyéves gyerekeknek építőköcskák csoportosításában vagy kirakós játékok használatában. Fontos különbségeket találtak az anyák viselkedésében: a középosztálybeli anyák sokkal jobban tudnak segíteni a gyerekeknek, vagy instruálni őket, mint az alsó munkásosztálybeli anyák, akik képtelenek túl sokat segíteni a gyerekeknek. Hess és Shipman (1967, 79. p., magyarul 1974) rámutatnak, hogy az alsó munkásosztálybeli anyák gyermekeinek nagyon frusztráltaknak kell lenniük ezekben a helyzetekben. A gyerektől gyakran azt követelik, hogy csináljon meg dolgokat anélkül, hogy bármi magyarázatot, megfelelő utasítást adnának, vagy megmutatnák neki a megkívánt viselkedést; ráadásul teljesen véletlenszerűen jutalmaznak és büntetnek, és a büntetés általában gyakoribb és intenzívebb, mint a jutalmazás. Ezek a nézetek összhangban vannak Bernstein nézeteivel. Ő mondja azt, hogy a középosztálybeliek a munkásosztálybelieknél sokkal inkább használják a nyelvet az ok-okozat és a morális elvek megvilágítására, valamint ez utóbbiak alkalmazására a gyerekeknél. Nagyobb valószínűséggel bátorítják a verbális interakciót, és nagyobb valószínűséggel használják a nyelvet a kívánt magatartásváltozások előidézésére.

Bernstein úgy véli, hogy az angol társadalmi rendszer nem teszi könnyen lehetővé a munkásosztály számára a kidolgozott kód elsajátítását. Ennek az osztálynak a tagjai gyakrabban használják a korlátozott kódot, amely beszűkíti beszélőinek intellektuális horizontját. Meg kell jegyeznünk, hogy Bernstein szerint mindez az *alsó* munkásosztályt, és nem az egész munkásosztályt sújtja; munkáit túlságosan gyakran értelmezik úgy, mintha állításai az egész munkásosztályra vonatkoznának. Bernsteinnak és követőinek természetesen nagyrészt vállalniuk kell a felelősséget ezért a félreértésért, mivel általában elhagyják az *alsó* szót, és úgy tűnik, mintha az egész munkásosztályról beszélnének. A kritikusok közül azonban Rosen (1972) azon az alapon bírálja Bernsteint, hogy nem vizsgálta elég alaposan a munkásosztály életét és nyelvét. Sztereotípiákat ad elő ahelyett, hogy sok adatot gyűjtene, és kulcsterminusainak jó része rosszul definiált, például a *kód*,

az *osztály*, a *kidolgozott* stb. Emellett érvelése sok esetben körben forgó, hipotézisei pedig gyengék.

Labov (1972a) megismétli e vádak nagy részét, és kiegészíti őket néhány saját kritikai észrevételével. Állítása szerint nem lehet arra következtetni a Bernstein által bemutatott adatokból, hogy a Bernstein által jellemzett két nyelv között minőségi különbség van, különösen nem olyan minőségi különbség, amely kognitív és intellektuális különbségekhez vezetne. Például, mondja (1970, 84. p.): „Egy beszélő kognitív stílusának nincs meghatározható köze az általa használt szokatlan melléknevek és kötőszók számához.” A mennyiségi különbségből nem következik minőségi különbség, különösen ha a funkciókat figyelmen kívül hagyják vagy háttérbe szorítják. Sok nyelvész egyetértene Labovval abban, hogy nem annyira azoknak az eszközöknek a választéka érdekes, amelyek egy adott nyelvi változatban megtalálhatók, hanem inkább az, hogyan használják valójában a beszélők a rendelkezésükre álló eszközöket. Az ezer évvel ezelőtti angolban, az óangolban például nem voltak meg bizonyos eszközök, amelyek a modern angolban megvannak, de nyilvánvalóan téves állítás lenne azt mondani, hogy Alfréd király e látszólagos „fogyatékoság” következtében nem volt olyan „éleselméjű”, mint a tőzsomszédunk.

Nyilvánvalóan sok olyan előfeltevés van Bernstein és a Bernstein-követők munkáiban, amelyeket alaposabban meg kell vizsgálni. Az egyik ilyen az, hogy felmérhetik-e középosztálybeli kutatók objektíven a munkásosztály nyelvét azokkal a technikákkal, amelyeket alkalmaznak. Ha lenne is kidolgozott kód és korlátozott kód, lehet, hogy a kutatók egyszerűen nem jönnének rá, hogyan használják a munkásosztálybeli gyerekek a kidolgozott kódot – egészen biztos, hogy írásban tudják használni. Nagyon könnyen elképzelhető, hogy az alsó munkásosztálybeli gyerekek nyelvhasználatának alapos és elfogulatlan vizsgálata komolyan aláásná Bernstein állításainak egy részét.

Bernstein természetesen tisztában van azzal, hogy a munkásosztálybeli és a középosztálybeli gyerekek közt lévő nyelvi különbségek nem mindig válnak az utóbbiak előnyére. Elismeri, hogy a középosztálybeli kisgyerekek bizonyos tevékenységekben, például a szerepjátékokban általában nem reagálnak olyan gátlástalanul, mint munkásosztálybeli társaik. Gyakran ismerni akarják a szabályokat, mielőtt játszani kezdenek, mert el akarják kerülni, hogy rosszul csinálják a dolgot. Egy további korlátozás is működhet a kidolgozott kód használatakor: az ember igyekszik úgy alakítani a nyelvhasználatát, hogy megfeleljen a társadalmi alkalomnak, és különösen az iránta támasztott elvárásoknak. Ezért amikor bizonytalan, vagy nagyon el van foglalva ezekkel az elvárásokkal, úgy reagálhat, hogy nagyon keveset mond, és azt nagyon gondosan mondja. Bizonyos körülmények között még az is előfordulhat, hogy a korlátozott kód használói lesznek beszédesebbek, mivel őket valószínűleg korántsem érdekli annyira, hogy milyen benyomást tesznek másokra.

Bernstein érdekes kutatási területet nyitott meg, amikor a gyermekek által használt nyelvi változatokat kezdte vizsgálni. Nézeteit túlságosan is könnyedén veti el néhány olyan nyelvész, aki hajlamos minden állítását elutasítani azért, mert néhány talán tarthatatlan. A Bernstein által bemutatott adatok fontos problémákat vetnek fel. A nyelvészek általában másképp közelítik meg ezeket a problémákat, azt azonban nem lehet elmondani, hogy jóval sikeresebbek lennének kezelésükben, mint Bernstein.